

ЦИКЛИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ

Вступ. Сфера послуг у сучасній світовій економіці дедалі більше стає домінуючим комплексом галузей національних економічних систем, суттєво впливає на весь процес суспільного відтворення. В середньому понад 60 % ВВП у країнах ОЕСР створюється у галузях сфери послуг. Торгівля послугами займає значне місце в системі міжнародного обміну. Так, в 1995 р. вартісний обсяг експорту комерційних послуг досяг 1,23 трлн. дол. США і склав 1/4 світового товарного експорту. Прямі іноземні інвестиції США та Японії лише у сферу послуг у 1991 р. становили відповідно 202 млрд. дол. та 234 млрд. дол. США [6, с. 71].

Фінансова система відіграє двояку роль у цьому процесі. З одного боку, вона є самостійною галуззю економіки, її рушійною силою. З іншого боку, фінансова система, що виконує більшість посередницьких послуг щодо фінансово-грошових ринків, є складовою сфери послуг – фінансовою складовою, що виконує фінансові послуги.

Аналіз публікацій. Глибоке дослідження ролі сфери послуг в економіці сьогодні здійснюється з позиції загальної теорії послуг, що є невід'ємною частиною вивчення проблеми підвищення ефективності суспільного виробництва. Спочатку це були погляди А. Сміта, Д. Рікардо, Р. Мальтуса, Дж. Мілла, потім – К. Кларка Ж. Фурастьє, Д. Белла, Е. Паркера, М. Пората, Г. Шмідта, Р. Дорнбуша, С. Іллеріса та ін.

Сфера послуг не залишалася поза увагою і вітчизняної економічної науки. Зокрема, питанням теорії цієї сфери присвячені роботи М.І. Долішнього, В.Є. Козака, В.І. Куценко, В.М. Новикова, О.І. Кочерги, В.В. Юхименка. У цих роботах не відображений сучасний вплив на стан сфери послуг – сфери фінансових послуг. З іншого боку, автори, що розглядають розвиток та роль банківської системи в економіці, не приділяють уваги у цих процесах тому, які ролеві функції банки виконують відносно різних сфер економіки – реальної, фінансової, сфери послуг.

Постановка завдання. Розвиток банківської системи України відбувається відповідно до закономірностей розвитку економіки в цілому і її окремих складових – реального і фінансового секторів.

“Не можна не враховувати і того, що банківські системи розвиваються циклічно. Підйоми і спади в їхньому функціонуванні чергуються, розвиток може бути хитливим, що зберігає можливість впливу негативних факторів”, – відмічає О.І. Лаврушин [9, с. 11].

Р.В. Скудар в кандидатській дисертації формулює та обґрунтовує поняття життєвого циклу ринку однорідної групи товарів, що дозволяє більш детально аналізувати кон’юнктуру ринку і розробляти конкретні заходи для підвищення конкурентоздатності виробленої продукції [14, с. 3].

Динаміка життєвого циклу ринку має складну конфігурацію, тому що в ньому немає прямого зв’язку з життєвим циклом товару. Це пояснюється тим, що час життєвих циклів товару постійно змінюється то у більшу, то в меншу сторону в залежності від здатності ринку товарів до розширення і стану економіки в цілому. Звідси випливає, що життєвий цикл ринку і життєвий цикл товару, з одного боку, різні та незбіжні за сутністю і змістом категоріями, а з іншого боку – взаємодоповнюючими і взаємозалежними факторами товарного виробництва. При цьому крива життєвого циклу ринку обгинає криву життєвого циклу товару [14, с. 6].

По-іншому обґрунтовує це В.О. Кунцевіч, вважаючи, що для макроекономічних одиниць розглядають довгі та короткі хвили або цикли розвитку, а для мікроекономічних об’єктів – життєвий цикл підприємства [8, с. 127].

Чи можливо розглядати життєвий цикл ринку так, як розглядають життєвий цикл товару, проекту, підприємства, галузі. Кожен товар-продукт-послуга має свій життєвий цикл розвитку. На певному етапі цей товар-продукт-послуга з’являється, а на іншому етапі втрачає свою споживчу вартість і зникає. Існування кожного товару-продукту-послуги має свій часовий потенціал, для якого головною характеристикою є наявність граничної величини.

Результати. Відносно ринку в цілому необхідно зазначити, що він починає існування відтоді, як з’являються ринкові відносини, і зникає тоді, коли ринкові відносини втрачають силу. Історія розвитку економічних відносин в Україні має приклад такого періоду, а саме періоду існування планово-адміністративної економіки, коли існування ринку було припинилося на декілька десятиліть.

Розглядаючи існування ринкових відносин у світовому значенні, приходимо до висновку, що формування ринку почалось з

формування товарно-обмінних процесів. Тому модель життєвого циклу ринку у цьому масштабі має свій початок – зародження та період багатоциклічного розвитку. Можна припустити, що він (цикл) колись матиме своє завершення.

Багаторічний період розвитку ринків має графічне відображення багатоциклічного характеру.

З метою дослідження та аналізу ринків в цілому можна розглядати циклічність або хвилястість розвитку ринків протягом його існування у світовому масштабі. А на кожному дискретному часовому етапі та для окремих країн все таки необхідно використовувати методи теорії життєвих циклів.

Щодо України, то ми дійсно маємо можливість робити такий аналіз та моделювати ситуації з деякими припущеннями. Ця можливість підтверджується тим, що з 1917 р. до 1991 р. ринкові відносини в країні було припинені спочатку частково, а потім і остаточно. Тому ми маємо приклад використання такого “економічного експерименту” на достатньо великій території, що дає значну статистичну вибірку для аналізу.

Припущення щодо використання моделі життєвого циклу ринку (ЖЦР) необхідні, бо новий цикл у 1991 р. починався, по-перше, не зовсім за відсутності умов та складових елементів. По-друге, країна мала і має можливості використовувати всі знання, надбання світової фінансово-економічної думки та готові теорії ринку, що формувались в інших країнах протягом багатьох років, поки мав місце “планово-адміністративний експеримент” в нашій країні. Особливо це відповідає дійсності щодо фінансового сектора економіки.

З одного боку, проблеми та протиріччя у розвитку банківської системи України є результатом трансформаційного періоду та інтеграційних процесів світової економіки. З іншого боку, – це результат того етапу життєвого циклу, на якому знаходиться наш ринок банківських послуг. Він є більше початковим, стартовим, ніж ринки інших товарів та послуг.

Банківська система сучасної Росії також за останні роки демонструє досить високі темпи розвитку. З 1999 р. активи банків виросли більш, ніж у 5 разів, у тому числі за 2003 р. – на 28,1 %, капітали – більш, ніж у 14 разів, за 2003 р. – на 25,3 %. За оцінками фахівців, банківська система розвивається в 3 рази швидше, ніж збільшується ВВП.

Однак слід зазначити, що, аналізуючи розвиток банківської системи, офіційна статистика оцінює її динаміку в порівнянні з передкризовим періодом. Таке порівняння не показове, тому що в цей

період вся країна тільки почала виходити з кризи після багаторічного періоду спаду. Досягнутий банками в 1999-2004 рр. безсумнівний прогрес означає відновлення або лише деяке збільшення колишніх масштабів діяльності [9, с. 12].

Хоча російська банківська система і відновила свій передкризовий потенціал, її становище ускладнюється тому, що національна економіка, ставши ближчою і більш відкритою для світового співтовариства, випробовує на собі вплив світових тенденцій у міжнародних економічних відносинах.

При загальних позитивних тенденціях як у цілому в російській економіці, так і в банківській системі країни можна спостерігати хитку рівновагу. Відомо, що напруженим залишається фінансовий стан російських промислових підприємств. За даними газети “Комерсант” (середина 2003 р.), Росія за показниками продуктивності праці займала 75-е місце у світовому рейтингу – приблизно 14 % від рівня США, 19 % – Японії і Франції, 20 % – Англії і Німеччини.

Відповідно до Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” [13, с. 1] фінансова послуга – це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених фінансових активів інших осіб з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів (п. 5 першої частини Закону). Фінансовими вважаються такі послуги:

випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;

довірче управління фінансовими активами;

діяльність з обміну валют;

залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;

фінансовий лізинг;

надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;

надання гарантій та поручительств;

переказ грошей;

послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення;

торгівля цінними паперами;

факторинг;

інші операції, які відповідають критеріям, зазначеним у пункті 5 першої частини Закону [13, с. 3].

Фінансові послуги надаються фінансовими установами, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності. До класичних банківських послуг із цього переліку віднесемо 1-8 послуг. Послуги 2, 4, 10 властиві також для небанківських учасників фондового ринку. Послуга 9 – для учасника страхового фінансового ринку.

Виключне право або інші обмеження щодо надання окремих фінансових послуг встановлюються законами про діяльність відповідної фінансової установи та нормативно-правовими актами державних органів, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг.

Ринок банківських послуг формується як складова фінансового ринку України разом з іншими його сегментами: фондовим ринком, ринком страхових послуг та ринком інших небанківських фінансових установ. Відповідно до окремих складових розвиваються державні інститути регулювання цих послуг: Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання фінансових послуг.

Існують позиції різних авторів з важливого питання про те, що відносити в банківській діяльності до функцій, а що до операцій [1-5, 11]. Вони дуже різні. Поняття банківських послуг знаходить своє відображення, але однозначності немає. Необхідно припустити, що кожен автор здійснює розробку свого варіанту класифікацій та понять відносно цілей досліджень. Щодо нашого дослідження, то ми повинні визначити перелік ситуацій, коли можна використовувати ті чи інші класифікаційні ознаки: місії, операції, функції, продукти, послуги тощо.

На нашу думку, використання поняття місії можливе з позиції визначення економічної сутності та природи банків та з позиції виявлення стратегічного напрямку діяльності. Основні користувачі – верхня ланка управління, науковці з теорії банківської справи. Щодо аутсайдерського використання – у маркетинговому сенсі в рекламній діяльності. Поняття функції та операції використовується у питаннях економіки та організації банківської діяльності. Основні користувачі – працівники банківської сфери. Поняття банківського продукту та банківських послуг властиве маркетинговим аспектам банківського менеджменту, політиці формування та розподілу продуктів і послуг.

У сучасних умовах поряд із традиційними послугами банки надають своїм клієнтам дедалі більше нових видів послуг. Управління

вільними грошовими ресурсами клієнтів, керуючись інтересами клієнтів, необхідністю підтримки кредитоспроможності, – це новий напрямок послуг у вітчизняній банківській практиці. У міжнародній практиці обслуговування рахунків клієнтів і комісії за додаткові послуги становлять основну частину доходів банків [7, с. 112].

Щодо розвитку так званих нетрадиційних банківських послуг, то А.Л. Лобанова вважає, що “крім депозитних, кредитних, розрахункових та інших поширених банківських операцій, комерційним банкам доцільно використовувати й нетрадиційні послуги, що дасть змогу розширити клієнтуру, збільшити обсяг прибутку та диверсифікувати ризики. Нетрадиційні банківські послуги широко використовуються у розвинутих країнах світу. В Україні такі послуги надають лише деякі комерційні банки і в дуже незначних обсягах. Становлення і розвиток ринку нетрадиційних банківських послуг – це тривалий процес, який лише розпочався в Україні, перший крок, оскільки їхнє використання має чимало переваг як для клієнтів, так і для банківських установ [10, с. 134]. До нетрадиційних послуг автор відносить факторингові, лізингові й трастові послуги.

Ринок банківських послуг як складову фінансового ринку або ринку фінансових послуг можна розглядати у динаміці та змінностях розвитку з маркетингового аспекту, тобто аналізувати цей ринок маркетинговими методами; з системного аспекту – проводити системний аналіз розвитку банківської системи.

Фактори, які ми брали до уваги при авторському варіанті визначення окремих етапів розвитку банківської системи України такі: роль банків і банківської системи; функції банківської системи; розвиток законодавчої бази; еволюція організаційних форм. Всі етапи – це перехід від форми елемента адміністративно-командної системи управління до форми сегмента фінансового ринку. Цей перехід відбувався в стиснутих тимчасових рамках, тому він не міг проходити без кризових явищ, фінансових, організаційних, стратегічних і тактичних помилок.

Перший етап. Перехід від форми елемента адміністративно-командної системи управління до форми сегмента фінансового ринку (1991-1996 рр.): етап первинного формування окремих банків (1991-1992 рр.); етап екстенсивного росту банківської системи (1992-1996 рр.); етап первинної корпоратизації (1994-1996(7) рр.).

Другий етап. Розширення обсягів наданих банківських послуг, формування спектра небанківських видів діяльності (1996-2002рр.): розширення спектра банківських операцій (кредитування, валютні)

(1996-1998 рр); етап розвитку діяльності на фондовому ринку (1998-2000 рр.); етап розвитку інших небанківських послуг (2000-2002 рр.).

Третій етап. Зростання рівня капіталізації (2002-2005 рр.): концентрація банківського капіталу; злиття і поглинання; формування банківських і фінансових груп.

Банківська система України була створена з уніфікованої системи, а законодавчою базою передбачався лише загальний принцип побудови банківської системи. Визначення структури другого рівня не було. До початку 2001 р. також не було ні формальної, ні фактичної, ні територіальної спеціалізації банків.

Згідно із Законом України “Про банки і банківську справу” (2000 р.) банкам визначалася сфера діяльності та порядок надання ліцензій на проведення фінансових операцій. Слід наголосити, що комерційним банкам заборонялася діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі та страхування. Ця вимога Закону відповідає рівню економічних відносин у суспільстві, який характерний для початкових етапів становлення і розвитку як кредитної системи держави в цілому, так і конкретно банківського сектору [12, ст. 48].

Поступово банки України в процесі свого розвитку набувають якісні характеристики суб'єктів підприємницької діяльності. Банківський бізнес став характеризуватися високою динамічністю, швидкою зміною асортименту наданих послуг, форм обслуговування, високими технологіями і комунікаціями, зростанням вимог клієнтів і акціонерів, рівня ризиків, посиленням конкурентної боротьби. Кількість банків зменшилася з 230 станом на 01.01.1996 р. за реєстром НБУ до 182 станом на 01.01.2005 р., відбулася зміна структури власності банків у напрямку зменшення державних банків. Процеси консолідації, концентрації та інтеграції відображаються на збільшенні кількості банківських груп, фінансових груп, промислово-фінансових груп. Все це характеризує новий етап розвитку ринку банківських послуг.

Висновки. Банківська система активно рухається у напрямі створення фінансових груп. Злиття зі страховими компаніями та пенсійними фондами може стати для банків єдиним надійним засобом збереження власних конкурентних позицій на ринку банківських та фінансових послуг. Розмивається межа між різними видами фінансових послуг. Фінансові групи дають можливість банкам збільшувати прибутковість через диверсифікацію послуг, продуктів, універсалізацію діяльності.

Однак діяльність банківської системи України спрямовується на поліпшення обслуговування економіки, передусім депозитно-кредитного

та розрахункового. Базою для успішного реформування системи є зміцнення стійкості банків та розвиток конкуренції у фінансовому секторі. Саме системна стійкість банків забезпечує зростання довіри до них. Рівень концентрації банківських послуг достатньо високий. На 10 найбільших вітчизняних банків припадає близько 60-70 % банківських операцій.

Основними проблемами поточного етапу формування ринку банківських послуг залишається висока ціна за банківські послуги, обмежений спектр фінансових послуг, відсутність відповідної фінансової інфраструктури на рівні з розвиненими країнами, недостатній рівень капіталізації банківської системи, відсутність механізмів та інструментів управління ризиками, низька рентабельність активів банків. Ринок продовжує формуватися за рахунок розвитку локально-територіальних сегментів.

Список літератури

1. Банківська справа: Навчальний посібник / За ред. проф. В.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.
2. Банківський менеджмент. Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Кириченко О., Гіленко І., Ятченко А. – К.: Основи, 1999. – 671 с.
3. Банковское дело: Учебник. / Под ред. В.Н. Колесникова, Л.П. Кроликовецкой. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 464 с.
4. Васюренко О.В. Банківські операції: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2000. – 243 с.
5. Вожжов А.П. Про трансформацію ресурсів у банківській діяльності // Вісник ТАНГ. – 2004. – № 3. – С. 58-63.
6. Гаврилюк О.В. Послуги у контексті економічного зростання // Фінанси України. – 2000. – № 4. – С.71-79.
7. Карбовник А.М. Перспективи розвитку банківських послуг // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 110-114.
8. Кунцевіч В.О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7. – С. 123-131.
9. Лаврушин О.И. Повышение роли банков в обеспечении экономической безопасности // Банковское дело. – 2004. – № 9. – С.11-15.
10. Лобанова А.Л. Перспективи розвитку ринку нетрадиційних банківських послуг // Фінанси України. – 2003. – №3. – С. 133-139.
11. Операції комерційних банків / За ред. Р. Коцовської, В. Ричаківської, Г. Табачук, Я. Грудзевич, М. Вознюк. – 2-ге вид., доп. – Львів: ЛБІ НБУ, 2001. – 516 с.
12. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121 // www.rada.kiev.ua.
13. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664 // www.rada.kiev.ua.
14. Скудар Р.В. Реструктуризація виробництва в умовах реформування підприємств важкого машинобудування: Автореф. дис. канд. економ. наук: 08.06.01 / НГУ. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

Отримано 25.11.2005